

Riksklyvningen Sverige-Finland 200 år – Hur har Tornedalen påverkats?

Samtalskväll på ABF-huset 29/9 2009 med professor emeritus i finska språket Erling Wandé, författaren Mona Mörtlund och kommunalrådet i Pajala kommun, Bengt Niska. Samtalsledare Gunnar Lassinantti.

Fabiansalen var proppfull inför kvällens diskussion om vad riksklyvningen betytt för tornedalingarna och hur framtidsutsikterna ser ut. Erling Wandé gav först en snabbgenomgång av den historiska bakgrunden till den sociala samt språkliga situation som rått och råder i Tornedalen. Ursprungligen var Tornedalen ett sammanhängande språk- och kulturområde. Efter kriget mot Ryssland 1808-1809 tvingades Sverige avträda sin östra rikshalva, det vill säga Finland, till storfurstendömet Ryssland. En ny gräns drogs genom Tornedalen, så att västra delen förblev svensk medan östra delen ingick i Storfurstendömet för att senare tillhöra Finland. Gränsen utgörs av Könkämä, Muonio och Torne älvar, men på bägge sidorna av gränsen har tornedalingarna bevarat ett gemensamt arv av språk och kultur.

Sedan medeltiden har här bott en finsktalande befolkning med sin egen matkultur, sitt hantverk, sina sånger, lekar, ordspråk och sin byggnadsstil. En del hävdar att det språk som talades är den äldsta formen av finska. Idag är den så kallade tornedalsfinskan uppblandad med en rad svenska ord och kallas meänkieli, vårt språk. Ett språk som länge inte fick talas i skolorna och som ansågs mindre värt än svenska och även finska.

Erling Wandé berättade att när det statliga skolorna inrättades 1888 var stödet villkorat: det utgick endast om undervisningsspråket var svenska. I många fall betydde det att de meänkielitalande barnen mötte ett helt nytt språk när de började skolan.

- När min far, Ragnar Lassinantti – senare landshövding i Norrbottens län – började skolan kunde han inte ett ord svenska och inte hans syskon heller, berättade Gunnar Lassinantti.

Erling Wandé berättade att när lärarna 1921 ansökte om att få undervisa på finska blev svaret nej, men när de återkom med en petition 1928 fick man undervisa på finska i en del av de så kallade fortsättningsskolorna, en reform som dock inte fick någon större betydelse eftersom fortsättningsskolorna snart kom att införlivas i folkskolan. Från 1935 blev finska tillåten i läroverket i Haparanda.

Idag bor ca 50 000 tornedalingar i framför allt Haparanda, Övertorneå och Pajala kommuner men även i Kiruna och Gällivare. Också Orsa finnmark i norra Dalarna och delar av Värmland är gamla finnbygder, där så kalla skogsfinnar slog sig ner redan på 1570-talet. På 1950-talet flyttade dock många tornedalingar söderut och bosatte sig i Stockholm, Mälardalen, mellersta Norrland och Värmland, men nu har avflyttningen mattats av. Kommunalrådet Bengt Niska från Pajala hoppades att Pajala, som förlorade halva sin befolkning på femtiotalet, åter skulle få de 16 000 invånare som man hade då, detta tack vare den planerade gruvdrift som snart sätter igång för att bryta järnmalm i världens sista stora järnmalmsfyndighet, Sveriges största blivande industriprojekt, som han sa.

I modern tid har intresset för det egna språket och kulturarvet ökat och år 1981 bildades Svenska tornedalingars riksförbund med lokalavdelning i Stockholm. 1987 tillkom Academia Tornedaliensis med uppgift att förvalta kulturarvet på hela Nordkalotten. Avgörande för utvecklingen har också varit bildandet av Torndedalsteatern 1985, underströk författaren Mona Mörtlunda. På den spelar man på sitt eget språk och man spelar sina egna pjäser, som behandlar de problem och ämnen som gäller i Tornedalen. Först år 2000 fick både finskan och meänkieli ställning som nationella

minoritetsspråk i Sverige liksom även bl a samiskan.

Mona Mörtlund var en av initiativtagarna till Tornedalsförbundet och låg även, tillsammans med en kollega, bakom den första boken på meänkieli där man samlat ett stort material av sånger, dikter, ordspråk och liknande.

- Det fanns massor av material, berättade hon, men hela tiden fick man höra av folk "inte har vi någonting". Hon såg det som ett utslag av den brist på självkänsla som åtminstone tidigare varit så vanlig i Tornedalen som en följd av identitetsosäkerheten: man var varken finsk eller svensk och ens språk var inte godkänt. När riksförbundet kom till var målsättningen därför att bevara och även utveckla språket – fastän ingen trodde det var möjligt att skriva på meänkieli i början, berättade hon.

- Många tyckte att det hade varit bättre att satsa på finskan men så här i backspeglarna tycker jag att vi gjorde rätt som satsade på meänkieli, sade hon. Stenen var redan satt i rullning. Nu finns en livaktig kultur som utvecklas alltmer, bl a även tack vare musikgruppen o8 som sjunger sina låtar på språket.

Gunnar Lassinantti undrade också om det stämde det där att alla var så osäkra och hade så låg självkänsla i Tornedalen. Var det inte också så att man kunde vara stolt över sitt ursprung och sin självständighet, sin förmåga att överleva och bevara både språk och kultur mot alla odds, undrade han.

Mona Mörtberg läste egna dikter ur en nytutgiven diktsamling – de handlade dock just om ett identitetssökande och den ständigt närvarande frågan: vem är jag? Det är skillnad på självförtroende och självkänsla, menade hon. Självförtroende innebär att man tror sig om att kunna uträtta något. Självkänsla handlar om hur man uppfattar sig själv. Hon menade att språket var centralt för en människas självkänsla, det var som en del av ens kropp, ens utseende – att förneka språket var att förneka sin historia.

- Men jag tror ju att det är väldigt nyttigt för hjärnan att växa upp i en tvåspråkig miljö, sade hon, och fick medhåll av Erling Wande som sade att nyare forskning visar att folk från tvåspråkiga miljöer lär sig behärska både språk och kultur, att den s k "halvspråkligheten", som man tidigare oroade sig för inte stämmer. Rädslan härför gjorde att mammor i Tornedalen svarade sina barn på svenska när de pratade finska, men nu vet man att det var fel väg att gå. Deras språkutveckling snarast hämmades av detta.

Samtalet kom också in på laestadianismen och vad den betytt för kulturen och människorna i Tornedalen och också här underströk man språkets roll och hur det hade hållits levande och rikt i kyrkan. Man fick inte spela instrument, men oftast sjunga – det hjälpte också till. Men Mona Mörtberg hade stött på en kvinna som inte fick sjunga de sånger som skulle tas upp på band, endast läsa dem, för maken som satt bredvid. I laestadianismen fanns en kulturfientlighet som hämmade utvecklingen eller i vart fall tydligt angav gränserna för förändring.

Kommunalrådet Bengt Niska talade entusiastiskt om den planerade järnmalmsbrytningen där myrar skall torrläggas, 18 km järnväg byggas och hundratals arbetstillfällen skapas 2012 till 2020. Detta gigantiska industriprojekt var jämte murens fall för tjugu år sedan och det svenska EU-inträdet 1995 de viktigaste faktorerna bakom det starkt ökade samarbetet mellan den svenska och finska sidan som nu håller på att utvecklas, framhöll han. Genom den finsk-sovjetiska vänskaps-pakten som slöts mellan Paasikivi och Stalin efter andra världskriget bevakades gränsen mellan Finland och Sverige ända fram till 1989 av av stående finsk armé, något som ytterligare hindrade kontakten mellan de bägge länderna och deras grannkommuner. "Vi hade järnridån alldeles in på oss." Nu är den borta. Och när Sverige gick in i EU 1995 försvann i ett slag 17 tulltjänstemän som bevakat gränsen "till ingen nytta". Enda vinnarna var de talrika smugglarna, men folk var fattiga på bägge sidor gränsen, sade Niska.

Trots svårigheterna har dock under årens lopp flera försök gjorts för att närma de bägge sidorna av Tornedalen till varandra, bl a med hjälp av tvåspråkiga skolor. Men motståndet har samtidigt

varit stort; en del föräldrar har ansett att det viktigaste för barnen har varit att få svenska skolkamrater och lära sig svenska. Bra skolprojekt har fått lägga ner av brist på elever. Svårt att stå emot tidsandan, var förklaringen till detta, dvs att Sverige och svenskan fortfarande räknades högst. Men nu, menade Niska, skulle infrastrukturen komma att byggas ut och Tornedalen att komma i takt med den allmänna utvecklingen i både Finland och Sverige. För det var ju inte längre så, påpekade han, att Finland var den fattiga grannen – snarare tvärtom.

Kerstin Vinterhed